

על חובת נשים בתפילה

הרב עמוס סמואל

את דיוננו נפתח בבירור השאלה: מהו תוקף חובת התפילה בכלל? האם לחובת תפילה יש תוקף של מצוה מן התורה, או שמא יש לה רק תוקף של תקנה מדברי סופרים. בהמשך הדברים נראה כי יש זיקה ישירה בין שאלה זו לבין שאלת מידת חובת הנשים בתפילה. באשר לתוקף חובת התפילה בכלל כתב הרמב"ם:

א. מצוות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר ועבדתם את ה' אלקיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה, שנאמר: 'ולעבדו בכל לבבכם', אמרו חכמים: אי זו היא עבודה שבלב — זו תפילה. ואין מניין התפילות מן התורה, ואין משנה התפילה [=נוסח התפילה] הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה.

ב. ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפילה, לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא, אלא חיוב מצוה זו כך הוא: שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום, ומגיד שבחו ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחינה, ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו, כל אחד לפי כוחו [=כל אחד לפי נוסח תפילה עצמי שהוא מחבר לעצמו].

(הלכות תפילה, פרק א)

ראינו אפוא כי לדעת הרמב"ם יש חובה מן התורה לכל אדם ואדם להתפלל פעם אחת ביום. כבר בספר המצוות שחיבר, מנה הרמב"ם את מצוות התפילה כאחת מרמ"ח מצוות עשה שבתורה (ספר המצוות, מצוה ה), אלא שעל דבריו שם השיג הרמב"ן. לאחר שהביא הרמב"ן שורה של ראיות מן התלמוד אשר מהן הוא מוכיח כי תוקף חובת התפילה הוא תוקף של תקנה מדברי סופרים, הוא מסכם:

...אלא ודאי כל עניין התפילה אינו חובה כלל, אבל הוא ממידת חסד הבורא עלינו, ששומע ועונה בכל קוראינו אליו, ועיקר הכתוב 'ולעבדו בכל לבבכם', מצות עשה שתהיה כל עבודתנו לאל יתעלה בכל לבבנו, כלומר בכוונה רצויה שלמה לשמו ובאין הרהור רע, לא שיעשה המצוה בלי כוונה, או על הספק

אולי יש בהם תועלת... ומה שדרשו בספרי: 'ולעובדו — זה תלמוד, דבר אחר, זו תפילה', אסמכתא היא [רמז בלבד ולא דרשה עיקרית], או לומר שמכלל העבודה שנלמד תורתו ושנתפלל אליו בעת הצרות... וזה כעניין הכתוב (במדבר י, ט) 'וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלוֹקֵיכֶם', והיא מצוה על צרה שתבוא על הציבור לזעוק לפניו בתפילה ובתרועה...

(הרמב"ן, השגות על ספר המצוות)

לדעת הרמב"ן, לתפילה כתובה יומיומית יש תוקף של תקנה מדברי סופרים, ואם יש מקום לדבר על חובה מן התורה להתפלל, הרי זה בעת צרה.

עד כאן על עצם חובת התפילה. עכשיו נעבור לבדיקת מידת חובת תפילה על נשים. שנינו במשנה:

נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבין בתפילה ובמוזוזה ובברכת המזון.

(ברכות, פרק ג משנה ג)

מכאן משמע שעצם חובת התפילה חלה על נשים. אם כן, השאלה איננה אם נשים חייבות בתפילה, אלא מהי מידת חיובן. האם הן חייבות להתפלל תפילת שמונה עשרה פעמיים או שלוש פעמים ביום, כמו הגברים, או שמא דיי להן בתפילה אחת ביום? מפשטות דברי המשנה משמע שחובתן זהה לחובת הגברים. במשנה אין שום רמז לכך שהיקף החיוב שונה. גם מהדיון בתלמוד עולה לכאורה כך.¹ וכך שנינו בתלמוד:

וחייבין בתפילה: דרחמי נינהו [=אדם מבקש רחמים בתפילה ואף אשה זקוקה לרחמים]. מהו דתימא, הואיל וכתוב בה 'ערב ובוקר וצהרים' >אשיחה ואהמה וישמע קולי< (תהילים נה, יח), כמצוות עשה שהזמן גרמא דמי, קא משמע לן.

(ברכות כ ע"ב)

מעצם העלאת האפשרות בתלמוד, שהיה מקום להוצאת מסקנה הלכתית מוטעית בגלל הזמנים הקבועים של התפילה, מעצם עובדה זו עולה כי בעל הסוגיה הבין כי המשנה מדברת על כך שנשים חייבות בתפילה בזמניה הקבועים. (אכן, כאן עלינו להעיר שיש מסורות נוסח בתלמוד, שמובא בהן רק 'דרחמי נינהו', וכל המשך הדברים אינו מובא.) עכשיו נעבור לעיון בדברי הפוסקים בדבר מידת חובת האשה בתפילה. ראינו בדברי הרמב"ם לעיל שכתב: 'ואין משנה התפילה [=נוסח התפילה] הזאת מן

1. הגמרא אומרת שהיה מקום לחשוב שנשים פטורות מתפילה, שהרי יש זמנים קבועים לתפילה, כפי שעולה מהפסוק בתהילים, ואם כך היה מקום להחשיב את התפילה כמצוות עשה שהזמן גרמא. כדי למנוע הוצאת מסקנה מוטעית הייתה המשנה צריכה להשמיענו כי נשים חייבות בתפילה.

התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה. ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפילה, לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא.

יש שרצו לבאר כי מה שכתב הרמב"ם, 'לפיכך נשים... חייבין בתפילה', מתייחס גם למה שכתב קודם לכן 'ואין משנה התפילה הזאת מן התורה' וכך יש מקום לומר שלדעת הרמב"ם אשה חייבת בתפילה רק על-פי המצוה הבסיסית מן התורה שהייתה נוהגת לפני שחכמים קבעו זמנים קבועים לתפילה — דהיינו תפילה אחת ביום במבנה קבוע: פתיחה בדברי שבת, התפילה עצמה — בקשות וחתימה בדברי הודיה, אך כל זאת בנוסח אישי חופשי. ככיוון זה כתב בעל 'מגן אברהם', ר' אברהם אבלי גומבינר. דבריו מוסבים על מה שכתוב בשולחן ערוך: 'נשים ועבדים אעפ"י שפטורין מקריאת שמע, חייבין בתפילה, מפני שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא' (אורח חיים, סימן קו סעיף ב). וכתב על דברים אלה בעל 'מגן אברהם' בדיבור המתחיל במצוות עשה:

כן כתב הרמב"ם דסבירא ליה דתפילה מצוות עשה דאורייתא היא, דכתיב 'ולעבדו ככל לבבכם', אך מדאורייתא די בפעם אחת ביום ובכל נוסח שירצה, ולכך נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות, משום דאומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזו בקשה ומדאורייתא די בזה, ואפשר שגם חכמים לא חייבום יותר, והרמב"ן סובר תפילה דרבנן, וכן דעת רוב הפוסקים.

המעייין בדברי בעל 'מגן אברהם' יבחין בשניים:

א. לדעתו, מאמץ המחבר, ר' יוסף קארו, את שיטת הרמב"ם לפיה התפילה נחשבת כמצוה דאורייתא. ככל הנראה מפני שהמחבר, כמו הרמב"ם, השתמש במונח 'מצוות עשה שהזמן גרמא'.

ב. לדעת בעל 'מגן אברהם', אפשר, לפי שיטת הרמב"ם, למצוא ביסוס למנהגן של נשים שאינן מקפידות להתפלל שמונה עשרה.

לעניין הראשון יש להעיר:

עצם השימוש של ר' יוסף קארו במונח 'מצוות עשה שלא הזמן גרמא' אינו מוכיח שהוא מאמץ את שיטת הרמב"ם בעניין התפילה. גם במצוות דרבנן — למעט במקרים חריגים — חל הכלל כי מצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, ולכן יש לנמק את חיוב הנשים בתפילה בכך 'שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא'; גם מדברי ר' יוסף קארו ב'בית יוסף', עולה כי הוא סבור כי תפילה היא מדרבנן, וגם מדברי הט"ז עולה כי על אף שימוש ר' יוסף קארו במונח 'מצוות עשה שהזמן גרמא', יוצא הוא מתוך הנחה שהמחבר סבור כי תפילה — דרבנן.²

לעניין השני יש להעיר:

א. יש לשים לב כי בעל 'מגן אברהם' לא קבע קטיגורית כי לדעת הרמב"ם דיי לנשים באמירת 'איזו בקשה' כדי לצאת ידי חובת תפילה. הוא כתב רק שאפשר שגם חכמים לא חייבום יותר; אכן אפשר שלא חייבום יותר, אך אפשר גם לומר אחרת; אפשר שכל מה שרצה הרמב"ם לומר הוא, כי לנוכח העובדה שאין לתפילה זמן קבוע מדאורייתא, לנוכח עובדה זו נחשבת המצווה מעיקרה כמצוות עשה שלא הזמן גרמא,

2. ור' מה שנביא בהערה הבאה מדברי הרב עובדיה יוסף שליט"א.

ולכן גם כשחכמים קבעו זמנים קבועים לתפילה לא פטרו את הנשים מחובת התפילה בזמניה הקבועים, והיא נחשבת מעתה כמצוות עשה שהזמן גרמא שנשים חייבות. ויש להעיר כאן: בהלכות תפילה, סוף פרק ששי, כתב הרמב"ם כי 'נשים ועבדים וקטנים חייבים בתפילה', בפשטות מוסבים הדברים על כל הלכות תפילה שפורטו קודם לכן, דהיינו פשטות לשון הרמב"ם מורה כי חובת הנשים בתפילת שמונה עשרה זהה לחובת הגברים. כמו כן יש להעיר כי בפירוש המשניות, קידושין פרק א, כתב הרמב"ם בפירוש שישנן מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים חייבות בהן, וביניהן: מצה, שמחה, הקהל, תפילה, מגילה ונר חנוכה. מפורש יוצא אפוא מדברי הרמב"ם, כי נשים חייבות בתפילה כגברים³.

ב. צריך להבין כי לעתים יש מגמה לפוסקים לתת לגיטימציה בדיעבד למצב נתון. ככל הנראה בזמנו ובמקומו של בעל 'מגן אברהם' — פולין המאה ה'16 — לא היו הנשים מקפידות על חובת התפילה (ולא סוד הוא שאף היום רבות הן הנשים הדתיות שאינן מקפידות על חובת התפילה). לכאורה אי הקפדה זאת עומדת בסתירה לחובת הנשים להתפלל כפי שמפורש במשנה במסכת ברכות. בא בעל 'מגן אברהם' ואומר שלפי שיטת הרמב"ם אפשר לתת לגיטימציה לאי ההקפדה על חובת התפילה, שכן אפשר שלשיטתו נשים יוצאות ידי חובת תפילה דאורייתא באמירת 'איזו בקשה' פעם אחת ביום, ואפשר שחכמים לא חייבון יותר.

לנוכח דברים אלה, קשה להסכים למי שקובע קטיגורית כי 'לדעת הרמב"ם וסיעתו הנשים מחוייבות באיזו שהיא תחינה כל יום אך אין הן מחוייבות בתפילת שמונה עשרה דווקא, ואף יכולות הן לצאת ידי חובתן על ידי תפילה ספונטנית' (הרב אליקים ג' אלינסון זצ"ל, האשה והמצוות, עמ' 99). קשה להסכים לניסוח דברים זה, שהרי הרמב"ם לא כתב במפורש בשום מקום כי נשים פטורות מתפילת שמונה עשרה. ה'מגן אברהם', מתוך מגמה להצדיק את המנהג שהיה רווח בזמנו שהנשים אינן מתפללות שמונה עשרה, כתב כך כפרשנות אפשרית לדברי הרמב"ם, ודוק, כפרשנות אפשרות אך לא כפרשנות הכרחית. לא יאה זה נכון להפוך פרשנות של דברי הרמב"ם ולהגדירה כ'דעת הרמב"ם וסיעתו'.

3. הרב עובדיה יוסף דן באריכות במקורות שהבאתי זה עתה ובמקורות שהבאתי בדברי הקודמים. בחיבורו שו"ת יביע אומר, חלק ששי, חלק אר"ח סימן יו. להערכתו חזר בו ר' יוסף קארו, ואעפ"י שבכ"י פסק כי תפילה דרבנן, בשולחן ערוך חזר בו ואימץ את דעת הרמב"ם כי תפילה דאורייתא. ובאשר לחיוב נשים בתפילה, אעפ"י שבפירוש המשניות כתב במפורש כי תפילה נחשבת כמצוות עשה שהזמן גרמא, כמשנה תורה' חזר בו ופסק כי תפילה נחשבת כמצוות עשה שלא הזמן גרמא, ולדעתו, לדעת הרמב"ם כ'משנה תורה' חזר בו ופסק כי תפילה נחשבת כמצוות עשה שלא הזמן גרמא, ולדעתו, לדעת הרמב"ם להעיר כי דברים אלה קשים. אכן, לא אחת מצאנו שמחבר כלשהו חזר בו בחיבורו המאוחר ממה שכתב בחיבורו הקודם. אך די אם נאמר זאת כשהדברים הם חד-משמעיים; אך אם הדברים בחיבור המאוחר אינם חד-משמעיים וניתנים לפירוש לכאן או לכאן, לענ"ד עלינו לנקוט את הכלל שיילמד הסתם מן המפורש. לכן נראה בפשטות לאמץ את ההנחה שלדעת הרמב"ם נשים חייבות בתפילה כגברים כפי שכתב במפורש בפירוש למשנה, ואת הבנת הטי"ו בדברי ר' יוסף קארו שהוא, ר' יוסף קארו, סבור כי תפילה דרבנן, כפי שעולה מדבריו כ'בית יוסף'.

ג. גם אם נאמץ את ההנחה כי לשיטת הרמב"ם נשים חייבות להתפלל רק פעם אחת ביום, קשה לאמץ את ה"הנחה" שדיי אם נשים 'אומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזו בקשה' כלשונו של בעל 'מגן אברהם', וזאת מתוך הנחה ש'מדאורייתא די בזה'. וכך כתב הרב עובדיה יוסף שליט"א על דברים אלה של בעל 'מגן אברהם':

אולם הדבר קשה שהרי מבואר בדעת הרמב"ם, שחיוב מצוות תפילה לומר שבחו של הקב"ה, ואחר כך שואל צרכיו, ואחר כך נותן שבח והודאה, וכתב מרן ה'כסף משנה', שמקור דעת רבינו בפרק אין עומדין (ברכות לב ע"א) 'דרש ר שמלאי, לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואחר כך ישאל צרכיו, שכן מצינו במשה דכתיב: ה' אלוקים אתה החילות להראות את עבדך את גדלך וגו', וכתיב בתריה, אעברה נא ואראה, וכיון דממשה רבינו למדנו כן אלמא מדאורייתא הכי הוא, עד כאן לשונו [של בעל 'כסף משנה'], מבואר יוצא, שמן התורה צריך לומר שבחו של הקב"ה [לפני שאלת צרכיו], ואחר כך יתן תודה ושבח להשי"ת, ובבקשה בעלמא אין כל הדברים האלה, והיאך יצאו [הנשים] ידי חובה מהתורה [באמירת 'איזו בקשה']? ... ולכן הנכון שעל הנשים להתפלל שמונה עשרה ברכות כסדר שתיקנו חז"ל, ואף על פי שבספר ישועות יעקב (ריש ס"י קו) כתב שהנשים יוצאות ידי חובה בברכת התורה לבד ... מכל מקום יותר נכון להתפלל שמונה עשרה ברכות שייסדו לנו אנשי כנסת הגדולה שכל דבריהם נאמרו ברוח הקודש ובסודות נפלאים, ... ואם כי בדורות הקודמים לא היו הנשים בקיאות בקריאה ובהבנה בלשון הקודש, תלי"ת בזמן הזה אכשור דרי בנקודה זו בפרט תושבי ארצנו הקדושה ובנקל אפשר לנשים להתפלל שמונה עשרה (נוסף על ברכות השחר, וברכות התורה כמתואר בשולחן ערוך סימן מו סעיף ד וסוף סימן מז, ופסוק ראשון דקריאת שמע, בשולחן ערוך ריש סימן ע).

(שו"ת יביע אומר, חלק ששי, עמ' נט-ס)

בסוף התשובה סיכם הרב עובדיה יוסף וכתב: 'מסקנא דדינא, שאין הנשים חייבות מן הדין להתפלל שלוש תפילות ביום, אלא דיי בתפילה אחת ביום, ומה טוב שתהיה זו תפילת שחרית כולל ברכות השחר'. ממה שכתב בגוף התשובה עולה שכוונתו כאן לתפילת שמונה עשרה של שחרית, ולא דיי באמירת 'איזו בקשה' בבוקר. וראוי להביא מה שכתב הרב עובדיה יוסף בסוף סיכומו: 'ומכל מקום אם רוצות הנשים להחמיר על עצמן ולהתפלל שלוש תפילות ביום כדי לצאת ידי חובת כל הפוסקים, תבוא עליהן ברכה, ואין בזה חשש ברכה שאינה צריכה כלל'.

ד. וכאן יש להוסיף ולהעיר: כל האפשרות לתת לגיטימציה לאי-ההקפדה של נשים על חובת תפילה בנוסח קבוע ובזמנים קבועים, קיימת רק לפי שיטת הרמב"ם, אך לפי שיטת הרמב"ן ורוב הפוסקים הסבורים שישוד כל חובת התפילה הוא מדרבנן, פשוט שתקנת חכמים להתפלל בנוסח קבוע ובזמנים קבועים חלה על גברים ועל נשים באופן שווה ולשיטתם אין אפשרות לתת לגיטימציה לאי-ההקפדה של הנשים להתפלל. ולכן

התכוון ככל הנראה בעל 'מגן אברהם' עצמו במה שכתב בסוף דבריו: 'הרמב"ן סובר תפילה מדרבנן וכן דעת רוב הפוסקים'.

וכך סיכם את שאלת חובת הנשים בתפילה ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, בעל 'משנה ברורה'. (אגב, לפלא לי שהרב עובדיה יוסף בתשובתו הנ"ל לא הביא את דבריו).
לאחר שהביא את דעת בעל 'מגן אברהם', כתב בעל 'משנה ברורה':

... אבל דעת הרמב"ן שעיקר מצוות תפילה היא מדברי סופרים שהם אנשי כנסת הגדולה שתיקנו י"ח ברכות על הסדר להתפלל אותן שחרית ומנחה, וערבית רשות, ואעפ"י שהוא מצוות עשה מדברי סופרים שהזמן גרמא, והנשים פטורות מכל מצוות עשה שהזמן גרמא אפילו מדברי סופרים כגון קידוש הלבנה, אעפ"כ חייבו אותן בתפילת שחרית ומנחה כמו אנשים הואיל ותפילה היא בקשת רחמים. וכן עיקר כי כן דעת רוב הפוסקים וכן הכריע בספר "שאגת אריה".
על כן יש להזהיר לנשים שיתפללו שמונה עשרה, ונכון גם כן שיקבלו עליהן עול מלכות שמים, דהיינו שיאמרו על כל פנים שמע ישראל, כדאייתא בסימן ע, ויאמרו גם כן ברכת אמת ויציב כדי לסמוך גאולה לתפילה, כמו שכתב ה'מגן אברהם' בסימן ע', וכל זה לעניין שחרית ומנחה, אבל תפילת ערבית שהיא רשות, אף על פי שעכשיו כבר קיבלוהו עליהם כל ישראל לחובה, מכל מקום נשים לא קיבלוהו, ורובן אין מתפללות ערבית.

(שו"ע או"ח סימן קו, משנה ברורה ס"ק ד)

סיכום

- א. לדעת הרמב"ם חובת התפילה היא מדאורייתא, לדעת רוב הפוסקים חובת התפילה היא מדרבנן.
- ב. דעתו של ר' יוסף קארו אינה חד-משמעית. מדבריו ב'בית יוסף' עולה כי הוא סבור שחובת התפילה דרבנן; דבריו בשולחן ערוך אינם חד-משמעיים. עפ"י הבנת הט"ו, אף בשו"ע דעתו היא כי תפילה דרבנן, להבנת 'מגן אברהם', וכן עפ"י הבנת הרב עובדיה יוסף, דעתו שם היא כי תפילה דאורייתא.
- ג. אף אם חובת התפילה היא מדאורייתא כרמב"ם, לא מן הנמנע שאף לפי דעת הרמב"ם מדרבנן חובת התפילה לגברים ולנשים זהה, וכן עולה במפורש מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות.
- ד. אפשר שלדעת הרמב"ם, אשה יוצאת ידי חובת תפילה בתפילה אחת ביום, וכן עולה מדברי ה'מגן אברהם' והרב עובדיה יוסף.
- ה. מדברי ה'מגן אברהם' עולה כי דיי לנשים, לפי שיטת הרמב"ם, באמירה יומית של 'איזו בקשה', כדי לצאת ידי חובת תפילה. לדעת הרב עובדיה יוסף הן חייבות באמירת מסגרת של תפילה הכוללת בתוכה דברי שבת, שאלת צרכים ודברי הודיה, ונכון שתאמרנה סדר שמונה עשרה ברכות כפי שתיקנו חז"ל.
- ו. לפי דעת רוב הפוסקים שחובת תפילה היא מדרבנן, מסיק בעל 'משנה ברורה' כי נשים

חייבות להתפלל שמונה עשרה של שחרית ושמונה עשרה של מנחה, אך מתפילת ערבית הן פטורות.

דברי סיום

עפ"י הביורר דלעיל, קשה ללמד סניגוריה מבחינת העיון ההלכתי הפורמלי — אם כי זה לא בלתי אפשרי לחלוטין — על נשים שאינן מקפידות להתפלל תפילת שמונה עשרה אף לא פעם אחת ביום, שהרי לדעת רוב הפוסקים חובת התפילה היא מדרבנן, ואף לפי שיטת הרמב"ם שחובת התפילה היא מדאורייתא, שמא אף לפי שיטתו החובה מתקנת חכמים להתפלל שחרית ומנחה מוטלת גם על הנשים. רק לפי שיטת ה'מגן אברהם', ואלה המזדהים עם שיטתו, אפשר להצדיק — ואף זאת רק כלגיטימציה בדיעבד — את מנהגן של אלה שאינן מקפידות להתפלל שמונה עשרה אף לא פעם אחת ביום.

מגמתו של מאמר זה היא בכירור ההיבט ההלכתי של חובת הנשים בתפילה, אך לסיום הדברים נוסף דברים מן ההיבט הרוחני שהתפילה ממלאת בחייו של אדם מישראל.

על תפילה כתובה קבועה שלוש פעמים ביום כתב ר' יהודה הלוי בספר 'הכוזרי':

ונמצא שאין תפילת החסיד דבר שבמנהג או שבהרגל, כשירת הזרזיר והתוכי, אלא כל מילה מחשבה עמה וכוונה בה. בדרך זו תהיה שעת התפילה לחסיד כגרעין הזמן ופריו, ושאר השעות תהיינה לו כדרכים המוליכות אל שעה זו, שלבואה הוא מצפה, כי על ידה הוא מידמה אל העצמים הרוחניים ומתרחק מן הבהמיים. וכשם שהיו לו שלוש עתות התפילה שבכל יום — פרי יומו ולילו, כך יהיה לו יום השבת לפרי השבוע, כי יום זה מזומן להידבקות בעניין האלוקי. וכל עבודת החסיד היא ב'שמחה' לא בכניעה כמו שביארנו למעלה. והנה ערך כל אלה לנפש הוא כערך המזון לגוף, שכן תפילת אדם טובה לנפשו, כשם שהמזון תועלת לגופו. וכן ברכת כל תפילה שורה על האדם עד שעת התפילה שאחריה, כשם שכוח הסעודה שסעד מתקיים בו עד שיסעד סעודת לילה. אולם ככל אשר תתרחק שעת התפילה תלך הנפש הלוך וקדור מטרדות העולם הבאות עליה; ובייחוד אם יביאנה ההכרח להימצא בחברת ... אנשים רעים, ולשמוע דברים העוברים זוך נפשו: דיבורים מגונים או שירים שהנפש נוהה אחריהם עד שאי-אפשר להשתלט עליה. אך בשעת התפילה מטהר האדם את נפשו מכל מה שעבר עליה בינתיים ומכין אותה לקראת העתיד.

(הכוזרי, מאמר ג, סעיף ה, עפ"י מהדורת אבן-שמואל, עמ' קא)

אם אמנם התפילה אינה רק חובה דתית פורמלית, אלא היא פועלת לטיהור נפשו של האדם מכל מה שנקדרה בהיות האדם טרוד בטרדות העולם כדברי ר' יהודה הלוי, דומה כי בזמננו כאשר הנשים עסוקות לא פחות — ולעתים אף יותר — בטרדות העולם,

הצורך בטיהור הנפש ובהשבת שמחתה, חל על נפש האישה לא פחות מאשר על נפש האיש.

ראוי אפוא שכל אישה ואישה — מעבר לחובה הפורמלית ההלכתית שפורטה לעיל — תקבל על עצמה להתפלל — אם לא שלוש פעמים ביום — לפחות תפילה אחת ביום, והכוונה היא לסדר תפילה שלם הכולל את תפילת שמונה עשרה. למותר לומר שמי שעוסקת בחינוכם של ילדי ישראל וצעירי ישראל ראוי לה כי תחוש מחויבות כפולה ומכופלת להקפדה על מצוות התפילה.

שורות אלה נכתבות בימי אבל ויגון על אנשים, נשים וילדים שנרצחו בידי רשעים מרצחים. יהי רצון שישמע הקב"ה תפילותינו, תפילות אנשים, נשים וטף, ובזכותן לא נדע עוד עור ימי צער ואבל. כבר אמרו חז"ל: 'בשכר נשים צדקניות שהיו באותו דור נגאלו ישראל ממצרים' (סוטה יא ע"ב). מי יודע, שמא דווקא בזכות תפילתן של נשי ישראל דהיום יקרב הקב"ה את גאולתנו השלמה?!

חינוך לתפילה בספרות הרבנית של ימינו

אהרן ארנד

ואני תינוק כבן ארבע הייתי ומלוכש הייתי בגדי מועד, ואיש אחד מקרובי הוליכני אצל אבני ואצל זקני לבית התפילה... עדיין לא הייתי יודע להגות במושגים עיוניים ואת המושג הדרת קודש לא הכרתי. אבל אין ספק בלבי שבאותה שעה הרגשתי בקדושת המקום ובקדושת היום ובקדושת האנשים העומדים בבית ה' כתפילה ובניגונים... ושמחה גדולה היתה בלבי ולבי נדבק באהבה לבית זה ולאנשים אלו ולניגונים אלו. (ש"י עגנון, ימים נוראים, עמ' ג).

התפילה הינה חובה הלכתית המוטלת על כל אדם מישראל. אולם מעבר לכך התפילה מהווה קשר מטאפיזי מצד היצור ליוצר, עמידת האדם לפני הבורא. החינוך לתפילה מכוון איפוא לשני הצדדים: להדרכה טכנית — כיצד לקיים את החובה ההלכתית, ולפעילות לעידוד וליצירת הקשר הנוכח, היינו להחדרת המודעות של המתפלל, להרגשה ולידיעה לפני מי הוא עומד. בשורות הבאות נסקור את שנכתב בעניין זה בספרות הרבנית בימינו, היינו בשלושים-ארבעים השנים האחרונות. נביא אף מעט דברי מלומדים שאינם רבנים.

תופעה מפתיעה קיימת בנוגע ליחס הציבור לספרות זו: לומדי התורה הוגים בספרות הקודש הקדומה. ספרי האחרונים ואחרוני האחרונים כמעט ואינם נלמדים. הפוך המצב ביחס לספרות הכללית: קוראי ספרות החול נוהרים לספרים שזה עתה יצאו, בעוד שספרי קדמונים אינם נקראים¹. ופלא הוא: חכמי התורה שבכל דור, עיקר מלאכתם עידכון ויישום דברה של היהדות לאור התפתחות החברה, הטכנולוגיה והתרבות. משום כך מן הראוי היה שילמדו ויעיינו בכתביהם. ואילו בספרות — האין מסתבר שאדם יפנה לספרי המופת של כל הדורות, שסופריהם כבר נתקבלו כחשובים שבסופרים, ולא יסתפק בפרי עטו של

1. לפני זמן מה קניתי בחנות ספרים משומשים את כל כתיבי יהודה שטינברג (תל אביב תשי"ט), ספר עב כרס (350 עמ') ומהודר, במחיר ארבעה שקלים. אמרתי למוכר: ודאי עצוב היה שטינברג אילו היה יודע שכל כתיביו שווים מחיר כזה. הביט בי המוכר ואמר: אני בכלל תוהה עליך, שאתה מוכן להוציא ארבעה שקלים על קניית ספר זה, שמחברו חי במאה הקודמת.